

Om processen frem mod sidste alterbogsfornyelse

af Holger Villadsen

Forord

Efterfølgende er talemanuskriptet til et kort oplæg, som blev holdt ved en studiedag i Aalborg den 26. oktober 2015. Studiedagen blev holdt som start på et bispemøde, og i studiedagen deltog også repræsentanter fra Kirkeministeriet.

Indledning

Jeg er blevet bedt om at komme med et oplæg om processen frem mod sidste alterbogsfornyelse i 1992, men jeg vil indlede med et citat fra Den augsburgske Bekendelse, artikel 7 om kirken:

Til kirkens sande enhed er det tilstrækkeligt at være enig om evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Det er ikke nødvendigt, at der overalt er ensartede menneskelige traditioner og riter eller ceremonier, der er indstiftet af mennesker.

Det er et citat, som det er godt at have med i baghovedet. Og i hvert fald har jeg haft det.

I de helt store træk var processen ganske enkel. Kirkeministeriet nedsatte i 1970 en kommission, som i perioden fra 1971 til 1987 fremlagde nogle betænkninger. Kirkeministeren bad derefter biskopperne om en udtalelse om betænkningerne, og de anbefalede énstemmigt, at forslagene – efter nogle justeringer – blev autoriseret. Og således skete det. I 1992 autoriserede Dronningen en ny alterbog med højmesseordning samt nogle nye ritualer.

Det er nogenlunde samme korte version, som man kan læse i det forord, som de daværende biskopper skrev til Ritualbogen i 1992.

Det er ikke en hverdagsbegivenhed i dansk kirkeliv, at der bliver autoriseret en helt ny alterbog. Den Danske Alterbog fra 1992 var i princippet den første alterbog, der blev autoriseret som en helhed siden Baggers alterbog fra 1688. Der var sket nogle forandringer i løbet af de godt 300 år, men det var formelt set kun ændringer eller justeringer i forhold til alterbogen fra 1688, f.eks. indførelse af anden tekst-række i slutningen af 1800-tallet eller revisioner af indledningskollekterne. Derfor fik alterbogen også en ny titel: *Den Danske Alterbog*.

Det specielle ved processen forud for 1992 var, at bispekollegiet som helhed gik ind og arbejdede som en revisionsgruppe i fire år fra 1988 til 1992. For alterbogens vedkommende skete det på baggrund af udtalelser fra præster og menighedsråd efter en toårig forsøgsperiode fra 1986 til 1988. Der blev lagt ret meget arbej-

de i revisionsarbejdet, og på visse områder var det ikke kun små justeringer, der blev foretaget. Intentionen var dog aldrig at starte forfra, helt fra grunden, men at bygge videre på liturgikommissionens arbejde og bruge det, som der var konsensus om.

Set i et lidt længere historisk perspektiv er det det ganske normalt, at biskopperne indtager en aktiv rolle i processen. Et klart eksempel er biskoppernes »Vejledning i den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning«, hvor første oplag kom i 1949.¹

Hvem har ret til liturgisk lovgivning på landsplan?

Konsensus som forudsætning for autorisation

Det næste afsnit har jeg givet overskriften: Hvem har ret til liturgisk lovgivning? Og mit svar er, at det er der ingen, der har ret til. På den anden side er det i et vist omfang hensigtsmæssigt med ordninger og regler, som gælder for hele folkekirken.

Når der af praktiske grunde laves liturgisk lovgivning for folkekirken, bør den – efter min opfattelse – så vidt muligt bygge på *konsensus*, og den bør ikke omfatte mere end nødvendigt. Jeg er her inspireret af nogle teser fra en tysk evangelisk-luthersk bispekonference, som i 1977 udsendte nogle teser om gudstjenesteordningens forpligtende karakter.

De hævder indledningsvis, at det er i modstrid med Guds Ord og Bekendelsen, hvis der fastsættes mere forbindtlige bestemmelser for gudstjenesteordningen, end kærligheden og freden nødvendiggør – og henviser bl.a. til Confessio Augustana artikel 7, som jeg indledte med.

Dernæst spørger de om, hvem den liturgiske lovgivningsret tilhører. Og de svarer, at den ikke tilhører nogen enkelt person, ikke noget enkelt embede eller noget enkelt organ i kirken, heller ikke en synode. Den liturgiske lovgivning skal i stedet udføres gennem *konsensus* mellem alle de implicerede parter. Noget lignende kan vel også være et godt svar i Den danske Folkekirke?

Formelt set er det i Danmark Dronningen, der har ret til liturgisk lovgivning ved kongelige resolutioner. Sådan så reglerne ud i 1992, og sådan ser de stadigvæk ud. Men Dronningen kan jo ikke beslutte helt på egen hånd. Så i praksis er det er kirkeministeren, der afgør sagen med sin indstilling til Dronningen. Men der er jo samtidigt også en praksis for, at kirkeministeren i indrekirkelige forhold kun indstiller noget til autorisation, hvis der er et klart flertal for indstillingen blandt biskopperne.

Sådan fungerede det også i processen frem mod den nye alterbog i 1992. Kirkeministeriet og kirkeministeren blandede sig ikke i forløbet, men der var løbende

---

¹ Der er forskellige steder, hvor man kan læse mere om processen og forløbet forud for alterbogen i 1992:

- Biskoppernes forord i »Oplæg til Gudstjenesteordning« fra juni 1991.
- Olav Lindegaards artikel i Kirkehistoriske Samlinger fra 2010.
- Min artikelsamling fra 2011 om »Folkekirkenes gudstjenestereform 1992«.

kontakt. Den indstilling til ny alterbog som biskopperne afleverede, blev autoriseret uden ændringer i den form, hvori den blev afleveret. Og biskopperne lagde stor vægt på at være enige og nå frem til en fælles indstilling.

Enigheden glippede dog i den allersidste fase, hvor der opstod uenighed om ordlyden af Fadervor, indstiftelsesordene og den aronitiske velsignelse. Og her blandede kirkeministeren sig også, idet den daværende kirkeminister sagde, at han ikke ville indstille alterbogen til autorisation, hvis den ikke også havde Fadervor med i ordlyden fra den nye bibeloversættelse. Jeg ved ikke, hvordan det ville være endt, hvis biskopperne havde været enige og kun ville have en ældre form af Fadervor i højmesseordning og ritualer? Resultatet blev som bekendt dobbeltformer.

I store træk vil jeg mene, at der var konsensus bag den ordning, som blev autoriseret i 1992. Der havde været lange prøveperioder, der havde været en åben debat, og alle havde haft mulighed for at sætte sig ind i tingene og give udtryk for deres mening og komme med bemærkninger og forslag. Og bemærkningerne blev læst, gennemgået og overvejet. Og ordningen blev efterfølgende faktisk taget i brug af langt de fleste sogne – helt frivilligt og uden nogen form for tvang.

Liturgiske beslutninger på to niveauer: på landsplan og på sogneniveau

Især om menighedsrådslovens § 38, stk. 1

Karakteristisk for liturgiske beslutninger i Danmark er, at de finder sted på to niveauer: centralt på landsniveau og decentralt på sogneniveau. Autorisation af en ny ordning på landsplan betyder ikke nogen tvang til at bruge den decentralt på sogneniveau. Den bliver først gyldig på sogneniveau, når præst og menighedsråd er enige om at ville tage den i brug.

Reglerne for liturgiske beslutninger på landsniveau er noget uklare i Danmark, og den principielle lutherske skelnen mellem de to regimente tager sig noget grumset ud. Det verdslige regimente er her formelt placeret over det åndelige regimente, som kun har en udtalemulighed. I praksis har kirken dog i stort omfang selv mulighed for at styre de indre anliggender – hvis ellers man er indstillet på det og er enige. De uklare regler på landsplan gør vel også, at man normalt kun tager beslutninger, når der er nogenlunde klare tegn på konsensus. Og det er helt klart en fordel, at man ikke tvinger ordninger igennem på et smalt grundlag.

Til gengæld for uklarheden på landsplan har vi i menighedsrådslovens § 38 (stk. 1) en ganske klar bestemmelse, som indtil videre sikrer, at den lokale kirkelige selvbestemmelse opretholdes. Måske skal jeg for en ordens skyld repetere ordlyden:

Præsten skal have menighedsrådets samtykke til, ...

2) at der ved de faste gudstjenester eller kirkelige handlinger anvendes en anden autoriseret liturgi eller andre autoriserede ritualer end dem, der hidtil har været anvendt i menigheden.

Her hersker der altså udstrakt frihed til lokal selvbestemmelse. Når en ordning er autoriseret, skal man ikke lokalt have godkendelse fra biskop eller provst for at tage en ny liturgi i brug eller ændre på den liturgi, som hidtil har været anvendt. Og hvis man ønsker at fortsætte med den hidtidige ordning, kan man også det. Men den lokale frihed og selvbestemmelsesret er begrænset til autoriserede ordninger.

Det betyder også, at man på centralt niveau har givet afkald på den form for orden, som består i, at de faste gudstjenester er ens over hele landet, eller i hele stiftet, eller i hele provstiet. Biskopperne har en vis indflydelse på, hvilke ordninger der autoriseres på landsplan, men de har ikke direkte kompetence i forhold til de lokale beslutninger.

Valgmuligheder i højmesseordning og alterbog

Der er en ret afgørende – men ofte overset – forskel på liturgikommissionens forslag til højmesse i den lilla betænkning fra 1985 og så den ordning, som endte med at blive autoriseret i 1992. Forskellen er, at liturgikommissionens forslag i princippet var en alt-eller-intet-ordning, mens der er ganske mange valgmuligheder indbygget i den autoriserede ordning fra 1992.

Til pakken i den lilla betænkning hørte nye ind- og udgangsbønner, nye indledningskollektter, en indgangslæsning fra Det Gamle Testamente, kun én evangelielæsning og en udgangslæsning fra brevene i Det Nye Testamente. Der var også valgmuligheder i den lilla betænkning, men de var mere begrænsede og omfattede især nadverritualet, hvor der var tre muligheder.

Da biskopperne i november 1990 fremlagde et første forslag til ny gudstjenesteordning i en høring i alle landets provstier, var der ikke længere nogen pakke, men en 4-delt hovedstruktur: Indledning, Ordet, Nadver og Afslutning. For hver af de tre første hoveddele var der en normalordning og to alternativer.²

Chr. Thodberg m.fl. kritiserede i høringen oplægget for at være et tag-selv-bord, og der blev foretaget en betydelig opstramning og fremhævelse af en normalordning i det næste oplæg fra juni 1991. Men valgmulighederne forsvandt ikke – heller ikke i den endeligt autoriserede ordning. De blev forandret til noter, indledende bemærkninger i alterbogens tekstdel og supplerende tekster i alterbogstillægget. Ordet »kan« og ordet »eller« blev brugt mange steder i den autoriserede ordning. Et overblik over valgmulighederne kan man få i den autoriserede liste over punkter, hvor præsten skal have menighedsrådets samtykke, hvis der skal foretages ændringer i den hidtidige liturgi ved de faste gudstjenester. Listen findes i Alterbogen 1992 (side 28) og i Ritualbogen 1992 (side 37).

---

² Ikke trykt, kun fotokopieret på de enkelte stiftskontorer. På min private hjemmeside (www.sejrurvilladsen.dk) kan man se forslaget til højmesseordning under liturgiske noter: <http://www.sejrurvilladsen.dk/LN-08.pdf>. Jeg lavede også undervejs et notat med 15 forskellige højmesseeksempler. Det var ikke et udtømmende antal eksempler. Notatet findes på hjemmesiden på adressen: <http://www.sejrurvilladsen.dk/LN-09.pdf>.

Alterbogstillægget

Supplerende valgmuligheder, især bønner, samt vejledning for 'andre' gudstjenester.

At der er en del valgmuligheder og en forholdsvis stor frihed i gudstjenesteordningen fra 1992, kommer også til udtryk i det uautoriserede alterbogstillæg, som biskopperne publicerede i 1993. Hovedsagen i tillægget er de bønner af Anna Sophie Seidelin, som var et vigtigt punkt i liturgikommissionens lilla betænkning, men som ikke blev indstillet til autorisation.

Alterbogstillægget var som genre en måske lidt dristig nyskabelse. Den blev ikke autoriseret, men blev udsendt af biskopperne, som i forordet skrev, at brug af alterbogstillæggets tekster og bønner betragtes som mindre ændringer af den autoriserede højmesseordning, som biskoppen kan give tilladelse til efter menighedsrådsloven.

Fordelen ved denne mellemstatus er, at biskoppens dispensation er personlig og knyttet til pågældende præst. Dispensationen er ikke forpligtende for andre og efterfølgende præster. Ved præsteskitte skal ændringerne tages op til fornyet behandling.

I 1992 skrev biskopperne i forordet til alterbogstillægget, at det vil kunne udsendes i reviderede udgaver. Denne mulighed har de efterfølgende biskopper ikke benyttet sig af. Men der ser ud til at være opstået en form for tomrum, som er blevet fyldt ud med andre bøger udgivet på mere eller mindre privat initiativ.

Hvis man er af den opfattelse, at der nu skal ske noget på det liturgiske område, så er det nok den mest oplagte mulighed, at biskopperne påtager sig ansvaret for, at der udarbejdes et eller flere nye alterbogstillæg med denne mellemstatus mellem en autoriseret ordning og en privat udgivelse. Eller måske en ny biskoppernes vejledning, som koncentrerer sig om uautoriserede vejledninger?

Hvis det er nye kollekter, man er optaget af, så vil den nemmeste – og måske også bedste – løsning være at give markedet frit og nedklassificere de autoriserede kollekter fra at være forpligtende til at være vejledende for indholdet, ligesom det allerede forholder sig med kirkebønnen. Det kunne laves i næste uge ved en kongelig resolution på nogle få linjer.

Alterbogstillægget indeholder også en kort vejledning om 'andre gudstjenester end de faste'.³ Denne uautoriserede vejledning er udtryk for en ret stor grad af frihed til præsterne, som ikke behøver at indhente samtykke fra menighedsrådet eller biskoppen. Indtil videre har jeg været af den opfattelse, at det var en klar fordel, at der var et ret ureguleret felt, hvor den lokale kreativitet forholdsvis frit kunne udfolde sig, og hvor man ikke var bundet til autoriserede ordninger eller vejled-

---

³ Alterbogstillægget, side 321. Andre gudstjenester omfatter: hverdagsgudstjenester, temagudstjenester, børne- eller familiegudstjenester uden for den almindelige højmesseplads, ungdomsgudstjenester, ældregudstjenester og musikgudstjenester. Spaghetti-gudstjenester havde man vist ikke hørt om i 1992.

ninger. Men måske er friheden blevet for stor, sådan at der er brug for mere forpligtende regler eller vejledninger for 'andre' gudstjenester? ⁴

Jeg anser det dog for en klar fordel ved den danske gudstjenesteordning i forhold til andre sammenlignelige kirker, at vores liturgiske bøger er forholdsvis tynde, og at der ikke er så mange af dem. Der bør ikke laves flere autoriserede ordninger end strengt nødvendigt.

Afslutning

Om den rette balance mellem frihed og orden

Jeg er nu nået til afslutningen på mit oplæg og vil slutte med et spørgsmål eller to til forholdet mellem frihed og orden.

Da de danske biskopper i 1949 udsendte en Vejledning i Den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning, skrev de i forordet, at det var deres håb, at vejledningen måtte »virke til gavn for en sund forening af fasthed og frihed i den kirkelige tjeneste«.⁵

Der kan vist ikke være nogen tvivl om, at balancepunktet mellem friheden og fastheden kom til at ligge anderledes i gudstjenesteordningen fra 1992 end i 1949. Her er der mere plads til friheden, i hvert fald hvis man forstår friheden på den måde, at der er mange valgmuligheder – både autoriserede og ikke-autoriserede.

Men mit afsluttende spørgsmål skal lyde, om det er nødvendigt og klogt at stille frihed og orden op som modsætninger? Er det nødvendigvis sådan, at mere frihed fører til mindre orden, og at mere orden fører til mindre frihed? Er det ikke muligt på samme tid at ønske sig mere frihed og mere orden?

---

⁴ Der er en vejledende ordning for hverdagsgudstjenester i alterbogstillægget, side 322-330. Den kan måske efter en mindre revision autoriseres, hvorefter den vil være – i et eller andet omfang – en forpligtende ordning for hverdagsgudstjenester.

Ifølge indledningen kan ordningen desuden anvendes, hvor sognets faste gudstjeneste ikke kan gennemføres med præst. I tilknytning til arbejdsgruppen om »Kirken på Landet« har jeg lavet et helt privat »Forslag til lægmandsgudstjeneste«. Det kan findes på internet-adressen: <http://www.sejrupvilladsen.dk/LN-11.pdf>.

⁵ Biskoppernes Vejledning 1949, s. 5.

HANDOUT

Citater

Den augsburgske Bekendelse, artikel 7 om kirken:

Ligeledes lærer de, at der bestandigt vil forblive én hellig kirke. Kirken er nemlig de helliges forsamling, hvori evangeliet forkyndes rent og sakramenternes forvaltes ret. Og til kirkens sande enhed er det tilstrækkeligt at være enig om evangeliets forkyndelse og sakramenternes forvaltning. Det er ikke nødvendigt, at der overalt er ensartede menneskelige traditioner og riter eller ceremonier, der er indstiftet af mennesker, sådan som Paulus siger: »Én tro, én dåb, én Gud og alles Fader osv.«

Menighedsrådsloven § 38

Præsten skal have menighedsrådets samtykke til, ...

2) at der ved de faste gudstjenester eller kirkelige handlinger anvendes en anden autoriseret liturgi eller andre autoriserede ritualer end dem, der hidtil har været anvendt i menigheden, og

3) at der ved de faste gudstjenester eller kirkelige handlinger foretages mindre ændringer i liturgi og ritualer eller benyttes andre salmebøger og salmebogstillæg end de autoriserede.

Stk. 2. Til de ændringer, der er nævnt i stk. 1, nr. 3, kræves tillige biskoppens samtykke. Biskoppens afgørelse kan ikke indbringes for anden administrativ myndighed.

Disposition

- Indledning om processen
- Hvem har ret til liturgisk lovgivning på landsplan?
- Liturgiske beslutninger på to niveauer: på landsplan og sogneniveau
- Valgmuligheder i højmesseordning og alterbog
- Alterbogstillægget: Supplerende valgmuligheder
- Afslutning: om den rette balance mellem frihed og orden

Litteratur og henvisninger

- Liturgikommissionens betænkninger, herunder især den 'lilla betænkning': *Forslag til Alterbog*. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. Betænkning nr. 1057, København 1985, 2 bind.
- Biskoppernes første høringsforslag fra november 1990. Forslaget blev ikke trykt, kun fotokopieret på stiftskontorerne og sendt til alle landets provstier samt til særligt interesserede. På min private hjemmeside (www.sejrurvilladsen.dk) kan man se forslaget til højmesseordning med alternativer under liturgiske notater: LN-08.pdf.
- *Oplæg til Gudstjenesteordning*. Udarbejdet af biskopperne juni 1991. Frederiksberg: Materialecentralen 1991. [I forordet, side VII-XVI, redegøres for forløbet og biskoppernes revisionsarbejde].
- Biskoppernes forord og højmessevejledning i *Ritualbog*, København 1992.
- *Tillæg til Alterbogen*, København 1993.
- Olav C. Lindegaard: Den Danske Alterbogs tilblivelse. Artikel i *Kirkehistoriske Samlinger 2010*, side 167-196.
- Holger Villadsen: *Folkekirkens gudstjenestereform 1992*. Liturgiske artikler og foredrag. København: Books on Demand 2011. [Artikelsamling med artikler og foredrag i forbindelse med udarbejdelsen af den nye alterbog].
- Holger Villadsen: »På gudstjenestens betingelser«. Om valget af gammeltestamentlige perikoper i Den Danske Alterbog (1992). Artikel i *Bibelen i gudstjenesten*, red. af Gitte Buch-Hansen og Frederik Poulsen, Københavns Universitet 2015, side 109-127.